
**Roel C.G.M. Lauwerier,
ANIMALS IN ROMAN TIMES IN
THE DUTCH EASTERN RIVER AREA,
Rijksdienst voor het oudheidkundig
bodemonderzoek, Amersfoort, 1988,
297 p. (inclusiv 41 fig., 82 tab.)**

In cadrul cercetării interdisciplinare privind epoca romană se înscrie și studiul specialistului Roel C.G.M. Lauwerier, arheozoolog la Biologisch-Archaeologisch Instituut al Universității din Groningen, care se ocupă de unele aspecte legate de activitatea economico-socială a populației dintr-un grup de așezări situate în zona limesului de nord-vest a Imperiului Roman. Aria respectivă cuprinde un spațiu întins din jurul orașului Nijmegen, străbătut de trei râuri: Rijn, Waal și Meuse. În întreaga perioadă, cuprinsă între mijlocul secolului I e.n. și a doua jumătate a secolului III e.n., acest teritoriu a fost protejat de un lanț de fortificații format din ziduri și turnuri de control. Numărul așezărilor din perimetrul amintit a fost estimat, în urma unui studiu realizat în 1983, la circa 400 (cf. Willems, W.J.H., K. Greving, P. Zoetbrood 1983: **Nijmegen, gem. Nijmegen: Romeinse militaire en civile bewoning**, în **ROB**, 33-5).

Centrul militar și administrativ al regiunii se afla la Nijmegen, numit în timpul împăratului Traian *Ulpia Noviomagus*. Din punct de vedere militar orașul se caracteriza prin prezența taberelor legiunilor romane, dintre care se disting *castra*, și, alături, *canabae legionis*, din perioada mijlocie romană. La nord de Nijmegen, în localitatea Elst, se afla un sanctuar al populației autohtone, presupus a fi templu central al acesteia în perioada anterioară. Rezultatele cercetărilor arheologice semnalează existența aici, în epoca romană, a unui larg complex de cult format din mai multe construcții de piatră, probabil temple.

În studiul său, autorul urmărește procesul de aculturație suferit de populația locală până la invazia triburilor germanice, în secolele III-IV. Materialul osteologic analizat provine din mai multe stațiuni arheologice al căror tip variază în funcție de destinația lor (castru, așezări civile și altele).

Lucrarea consemnează date despre vânătoare, creșterea animalelor și modul în care situația ecologică se reflectă în compoziția șeptelului și a speciilor sălbatice, în

ășezări situate în condiții de mediu diferite. Rezultatele obținute pentru fiecare ășezare au fost comparate și au putut conduce în final la concluzii privind felul în care modul de consum diferă între ășezările romane militare și civile sau între cele romane și cele autohtone, proporțiile dintre animalele domestice și sălbatice, precum și tipurile de relații mutuale existente.

Volumul este structurat în șase capitole. Introducerea și al doilea capitol sunt rezervate unor probleme cu caracter general. În introducere este schițat un istoric al cercetărilor arheologice și arheozoologice pentru aria studiată, însoțit de o descriere sumară a stațiunilor și încadrarea cronologică a acestora. Capitolul doi se referă la metodologia utilizată. Astfel, sunt discutate metodele folosite în domeniul cercetării arheologice, raportate în special la consecințele pe care acestea le pot avea asupra rezultatelor arheologice. În partea afectată metodelor arheozoologice propriu-zise, mai precis în cea referitoare la analiza cantitativă, autorul argumentează adaptarea unora dintre acestea în conformitate cu situația studiată, utilizând stabilirea frecvenței speciilor pe fragmente și a greutateii oaselor pentru fiecare specie.

O descriere detaliată asupra fiecărei stațiuni și materialului osteologic recoltat este redată în capitolul trei. Acesta inserează informații privind frecvența speciilor pe fragmente, greutatea specifică, gradul de identificare a materialului și o reestimare a frecvențelor obținute, în relație cu restul materialului nedeterminabil. De asemenea este inclusă și o analiză comparativă între diferite complexe contemporane, cum ar fi: *castra* și *canabae legionis*, ășezare și cimitir, *villa* și sanctuar. În acest cadru, autorul observă procentaje mai ridicate ale ovicaprinelor și porcinelor în *castra*. Analiza comparativă a materialelor faunistice provenite din ășezare și cimitir, datate în secolul IV, evidențiază aspecte diferite în ceea ce privește frecvența speciilor. Astfel, porcinele constituie specia cea mai întâlnită în morminte (69%), urmată de găina domestică (21%). Aceasta din urmă a fost descoperită în poziție anatomică în vasele de bucătărie. Taurinele, deși predomină în ășezare, ating în cimitir un procent de numai 6%, iar ovicaprinele de 4%.

Următoarele capitole prezintă regiunea studiată ca un întreg, incluzând ample descrieri și date comparative. Capitolul patru este dedicat problemelor legate de producerea și consumul produselor animale. Animalele domestice folosite în alimentație erau vitele, oaia, capra și porcul. Autorul constată un procentaj mai ridicat al porcinelor în ășezările aflate sub influența romană. Problematika urmărită e strict legată de condițiile de mediu și natura ășezării. De asemenea, sunt discutate scopurile utilitare ale fiecărei specii în parte. În capitolul cinci sunt analizate cele două specii de animale domestice care nu erau folosite în alimentația populației: calul și câinele. Preponderența oaselor de cal în ășezările agrare comparativ cu cele militare se poate explica prin depozitarea diferită a carcaselor. A fost posibil ca acestea să fi fost aruncate sau arse în afara ășezării. În legătură cu această ipoteză, putem menționa că în urma unui studiu arheozoologic realizat la Iatrus (Krivina), Bulgaria, pe malul drept al Dunării, au fost semnalate posibile depozitări ale oaselor de cal în afara pereților castrului¹. Resturile arheologice ale câinelui confirmă existența mai multor

varietăți folosite în diferite scopuri: pază, vânătoare, divertisment. Ultimul capitol al șaselea, sintetizează datele privind talia animalelor domestice.

Pe baza întregului material studiat s-au putut contura unele concluzii. Astfel, economia populației studiate era predominant agrară, bazându-se în același timp și pe creșterea animalelor domestice. În ceea ce privește așezările civile, autorul constată o stabilitate în producerea și procurarea hranei, în timp ce așezările militare se caracterizează printr-o mai mare variabilitate a resurselor de proteine animale, incluzând vânătoarea și pescuitul pe scară mai largă. O pondere însemnată a vânătorii în cadrul stațiunilor militare a fost semnalată și în alte regiuni ale imperiului. Astfel, în castrul roman de la Hinova (jud. Mehedinți), vânătoarea se remarcă printr-un procentaj al speciilor sălbatice de 40%². De asemenea, studiul comparativ asupra materialului osteologic din 34 așezări romane de factură militară și civilă din Panonia, Germania, Moesia Inferior, Moesia Superior, Tracia și Italia evidențiază același fenomen³. Autorul constată o modificare a raportului dintre animalele domestice și sălbatice și în așezările din perioada premergătoare invaziei triburilor germanice, când se înregistrează un declin gradat al dezvoltării creșterii animalelor și o reîntoarcere la vânătoare. De astfel, situația este caracteristică și altor stațiuni din Europa. Studiul materialului osteologic din așezarea romană de la Sopron-Scarbantia arată semnele dezintegrării activității în Panonia, reflectate și în proporția ridicată a speciilor sălbatice⁴.

Dintre mamiferele domestice, ponderea însemnată o aveau bovinele. Exploatarea lor viza în primul rând alte scopuri utilitare decât producția de carne sau lapte și anume: forța de tracțiune și furnizarea de îngrășământ natural pentru agricultură. Vârstele de sacrificare sunt edificatoare în acest sens, majoritatea oaselor provenind de la indivizi adulți. Același fenomen a fost remarcat și în așezarea romană de la Stolniceni, unde s-a constatat un procent ridicat (75%) al animalelor adulte, diferit de cel rezultat în stațiunile geto-dace (50%)⁵.

- (1) L. Bartosiewicz, A. M. Choyke, **Animal Remains from the 1970-1972 Excavations of Iatrus (Krivina)**, Bulgaria, în **AAH**, XLIII, 1991, 1-2, p. 186.
- (2) G. El Susi, **Analiza resturilor de faună din castrul roman de la Hinova (județul Mehedinți)**, în **AnB**, II, 1993, p. 220.
- (3) L. Bartosiewicz, **Animal Bones as Indicators of Continuity at Roman Provincial Sites**, în **Antaeus**, 19-20, 1990-1991, Budapesta, p. 105. Amintim și analiza pe materialul osteologic provenit din castrul roman de la Brâncovenești unde nu s-au descoperit resturi de animale sălbatice (cf. S. Haimovici, **Studiul materialului faunistic din castrul roman din secolele II-III e.n. de la Brâncovenești (jud. Mureș)**, în **Crisia**, XVI, 1986, p. 301 (insuficiența cercetărilor?).
- (4) S. Bokonyi, **Animal Remains from the Roman Forum of Sopron-Scarbantia**, în **AAH**, XXXVIII, 1986, 3-4, p. 416.
- (5) M. St. Udrescu, **Așezarea civilă romană de la Stolniceni; unele date despre influența romană asupra creșterii animalelor în Dacia**, în **RevMuz**, 1979, 9-10, p. 104.

Referitor la talia animalelor domestice, se observă o creștere a acestora la cornutele mari, care se poate datora dezvoltării tehnicilor de exploatare și cunoștințelor romanilor în domeniul creșterii și ameliorării. De asemenea, numărul ridicat al acestor animale de talie mare, remarcate în nivelele mai târzii, putea fi suplimentat și printr-un aport din alte zone ale imperiului⁶.

În afara unităților menționate este amintită și folosirea acestor animale în manifestările de cult, evidențiată în complexul de temple romane de la Elst. Aici au fost descoperite oase de bovine ce aparțin unor indivizi tineri, destinate ca ofrande unor divinități. Cercetările arheologice din același loc au pus în evidență și un complex mai deosebit format din trei crani: porc, oaie și bou ce poate fi considerat un sacrificiu de tip *suove taurilia*.

Considerăm deosebit de utilă anexarea de către autor a unui cod al semnelor de tranșare la nivelul segmentelor osoase și coarnele pentru speciile *Bos taurus* și *Cervus elaphus* (redare grafică). De asemenea remarcăm, pe lângă bogata bibliografie prezentată la finele acestui volum, și includerea unor tabele pe microfșe.

În încheiere apreciem acest studiu ca deosebit de valoros, atât prin el însuși, cât și pentru analiza în viitor a materialului osteologic descoperit în alte zone din imperiu și în special din spațiul extracarpatic, aflat într-o zonă periferică a acestuia.

Carmen Tarcan

LES AGRICULTEURS DE LA GRANDE PLAINE HONGROISE (4000-3500), av. J.C., Musée archéologique de Dijon, 1991, p. 5-160.

Nolumul recenzat a fost prilejuit de organizarea unei expoziții cu materiale caracteristice neoliticului târziu din câmpia Tisei. Principalele piese și informații publicate provin din așezările de la Hódmezővásárhely-Gorzsá, Szegvár-Tüzköves, Öcsöd-Kováshalom, Véstő-Mágor și Berettyóújfalu-Herpály. Textul redactat cu această ocazie se bazează, în parte, pe cel publicat cu

(6) M. St. Udrescu apreciază că simultaneitatea celor două procese este mult mai plauzibilă (cf. *ibidem*, p. 106).